

دانشکده الهیات و معارف اسلامی شهید مطهری

پایان نامه کارشناسی ارشد الهیات گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان پایان نامه:

« بررسی فقهی - حقوقی جرایم دولت (قوه مجریه) »

استاد راهنما: دکتر حسین ناصری مقدم

استاد مشاور: دکتر محمدتقی فخلعی

نام دانشجو: سید جمال احمدی روئین

تابستان ۱۳۹۱

این پایان‌نامه را تقدیم می‌کنم به پدر بزرگ مهربانم که در تمام این سال‌های تحصیل، از هر لحاظ، پشتیبان و پشوانه‌ای محکم برای من بوده‌اند.

از اساتید محترم، آقایان دکتر حسین ناصری مقدم (به عنوان استاد راهنما) و دکتر محمدتقی فخلعی (به عنوان استاد مشاور) که مرا در به سرانجام رسیدن پژوهش پیش رو، یاری رساندند، کمال تشکر و قدردانی را دارم. همچنین از همسر عزیزم که در طول این چند سال زندگی مشترک‌مان، در راه پیشرفت تحصیلی من، از هیچ کمکی دریغ نکرد، بی‌نهایت سپاسگزارم.

بسمه تعالی
مشخصات پایان نامه تحصیلی دانشجویان
دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان پایان نامه: بررسی فقهی-حقوقی جرایم دولت (قوة مجریه)

نام نویسنده: سید جمال احمدی روئین

نام استاد راهنما: دکتر حسین ناصری مقدم

نام استاد مشاور: دکتر محمدتقی فخلعی

دانشکده : الهیات و معارف اسلامی	گروه: فقه و مبانی حقوق	رشته تحصیلی: فقه و مبانی حقوق
تاریخ تصویب: ۱۳۹۰/۱۲/۰۹	تاریخ دفاع: ۹۱/۶/۲۸	
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد ●	دکتری ○	تعداد صفحات: ۲۴۶

چکیده پایان نامه :

واژه دولت دارای دو کاربرد عام و خاص است و مراد ما اینجا همان معنای خاص دولت یعنی قوه مجریه است. این نوشته برآن است تا از نظرگاه فقها و کتب فقهی و همچنین دیدگاه حقوق دانان و کتب حقوق جزا، به تحلیل و بررسی امکان ارتکاب جرم از سوی دولت به عنوان یک شخص حقوقی عمومی، از منظر حقوق داخلی و بین-الملل پرداخته و تبیین نماید که مسئولیت کیفری ناشی از آن، آیا گریبانگیر خود دولت به عنوان یک نهاد حقوقی می گردد و اگر چنین است این مجازات چگونه و نسبت به چه افراد و نهادهایی اعمال می گردد؟ یا اینکه این اشخاص حقیقی منتسب به دولت هستند که باید جوابگوی تخلفات یا جرایم ناشی از افعال خود باشند و یا اینکه این مسئولیت شامل هر دو می شود و هر کدام جداگانه باید پاسخگو باشند. شیوه پژوهش در این نوشتار، توصیفی-تحلیلی بوده و گردآوری مطالب به صورت کتابخانه‌ای و اسنادی می باشد. نتیجه نهایی که از تمامی مباحث مذکور در این پژوهش، می توان گرفت، این است که مسئولیت کیفری جرایم ارتكابی توسط دولت، اگر تحت عنوان شخص حقوقی دولت، انجام پذیرد، گریبانگیر خود دولت خواهد شد و در صورت امکان این خود دولت است که مجازات می شود.

کلید واژه:	امضای استاد راهنما:
۱. جرم	
۲. دولت	
۳. قوه مجریه	
۴. مسئولیت کیفری	تاریخ:
۵. مجازات	
۶. اشخاص حقوقی	

فهرست مطالب

مقدمه.....	ص ۱۶
فصل اول: مفاهیم و کلیات.....	ص ۲۴
مبحث اول: شخصیت حقوقی.....	ص ۲۵
گفتار اول: مفهوم شناسی شخصیت حقوقی.....	ص ۲۵
۱. شخصیت حقوقی در نگاه حقوق دانان.....	ص ۲۶
۲. شخصیت حقوقی در فقه اسلامی.....	ص ۲۹
گفتار دوم: ماهیت شخص حقوقی.....	ص ۳۰
أ- تئوری واقعی بودن شخص حقوقی.....	ص ۳۱
ب- تئوری فرضی بودن شخص حقوقی.....	ص ۳۴
گفتار سوم: پیشینه شخصیت حقوقی.....	ص ۳۶
گفتار چهارم: انواع شخص حقوقی.....	ص ۳۷
أ- شخصیت های حقوقی حقوق عمومی.....	ص ۳۸
ب- دولت به عنوان شخص حقوقی در اسلام.....	ص ۳۸
ب- شخصیت های حقوقی حقوق خصوصی.....	ص ۴۱
گفتار پنجم: تفاوت شخص حقیقی با شخص حقوقی.....	ص ۴۱
مبحث دوم: دولت.....	ص ۴۳
گفتار اول: مفهوم شناسی دولت.....	ص ۴۳
أ- مفهوم لغوی دولت.....	ص ۴۳
ب- معنای اصطلاحی دولت.....	ص ۴۳
گفتار دوم: تفاوت حکومت و دولت.....	ص ۴۶
مبحث سوم: جرم.....	ص ۴۸
گفتار اول: مفهوم شناسی جرم.....	ص ۴۸
أ- لغت شناسی.....	ص ۴۸
ب- مفهوم اصطلاحی.....	ص ۵۰

- ۱- تعریف جرم از نظر فقها.....ص ۵۰
- ۲- تعریف جرم از دیدگاه حقوق دانان.....ص ۵۳
- ۳- تعریف جرم از نظر قانون ایران.....ص ۵۴
- گفتار دوم: عناصر تشکیل دهنده جرم.....ص ۵۷
- أ- عنصر قانونی جرم یا نصوص شرعی.....ص ۵۹
- ادلة اصل قانونی بودن جرم و مجازات در فقه.....ص ۶۲
- ۱- کتاب.....ص ۶۳
- ۲- سنت.....ص ۶۴
- ۳- عقل.....ص ۶۵
- ب- عنصر مادی یا عمل خارجی.....ص ۶۶
- ج- عنصر روانی یا احراز تکلیف در مرتکب.....ص ۷۱
- گفتار سوم: انواع جرم.....ص ۷۳
- أ- تقسیم جرایم به حسب شدت مجازات.....ص ۷۴
- ب- تقسیم جرایم به اعتبار عنصر روانی جرم.....ص ۷۵
- ج- تقسیم جرایم به اعتبار زمان کشف و ثبوت.....ص ۷۶
- د- تقسیم جرایم به لحاظ تحقق عنصر مادی.....ص ۷۶
- ه- تقسیم جرایم به حسب چگونگی ارتکاب.....ص ۷۷
- و- تقسیم جرایم به اعتبار آنی و مستمر بودن.....ص ۷۸
- ز- تقسیم جرایم به اعتبار طبع خاص خود.....ص ۷۸
- ح- تقسیم جرم به حسب انگیزه اصلی آن (جرم عادی و سیاسی).....ص ۸۰
- مبحث چهارم: مسئولیت کیفری.....ص ۸۱
- گفتار اول: مفهوم شناسی.....ص ۸۱
- گفتار دوم: اسباب موجهه و علل رافع مسئولیت کیفری.....ص ۸۳
- أ- اسباب موجهه یا اباحه.....ص ۸۵
- ۱- امر قانون یا آمر قانونی.....ص ۸۵
- ۲- دفاع مشروع.....ص ۸۶

۳- حالت ضرورت یا اضطرار.....	ص ۸۶
۴- رضایت مجنی علیه.....	ص ۸۷
ب- علل رافع مجازات.....	ص ۸۹
۱- علل تامّ رافع مسئولیت جزایی.....	ص ۹۰
ا- کراه.....	ص ۹۰
ب- علل نسبی رافع مسئولیت کیفری.....	ص ۹۱
اشتباه.....	ص ۹۱
مبحث پنجم: اشخاص حقوقی و جرایم آنها.....	ص ۹۴
گفتار اول: امکان سنجی وقوع جرم در اشخاص حقوقی.....	ص ۹۴
گفتار دوم: جرایم اشخاص حقوقی.....	ص ۹۶
الف. جرائم علیه اشخاص.....	ص ۹۶
ب. جرائم علیه اموال.....	ص ۹۷
ج. جرایم علیه ملت و آسایش عمومی.....	ص ۹۷
گفتار سوم: مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی.....	ص ۹۸
- پیشینه مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی.....	ص ۹۸
- فرضیه‌ها.....	ص ۹۹
أ- تئوری عدم مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی.....	ص ۹۹
ب- تئوری مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی.....	ص ۱۰۲
- مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در اسلام.....	ص ۱۰۵
- بررسی عوامل موجهه و علل رافع مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی.....	ص ۱۰۶
فصل دوم: جرایم دولت و مسئولیت کیفری آن.....	ص ۱۰۹
مبحث اول: شناخت دولت.....	ص ۱۱۰
- وظایف و اختیارات دولت.....	ص ۱۱۰
مبحث دوم: جرایم دولت.....	ص ۱۱۴
گفتار اول: پیشینه جرم‌شناسی دولت.....	ص ۱۱۴
گفتار دوم: اقسام جرایم.....	ص ۱۱۶

ا-جرایم داخلی - داخلی دولت.....	ص ۱۱۹
۱-جرایم علیه اشخاص.....	ص ۱۱۹
۲-جرایم علیه اموال.....	ص ۱۲۱
۳-جرایم علیه منافع و آسایش عمومی.....	ص ۱۲۲
ب-جرایم داخلی - بین المللی دولت.....	ص ۱۲۴
ج-جرایم بین المللی - بین المللی دولت.....	ص ۱۲۹
د-جرایم بین المللی - داخلی دولت.....	ص ۱۳۱
گفتار سوم: کیفیت و روش های تحقق جرایم دولت.....	ص ۱۳۳
مبحث سوم: مسئولیت جزایی دولت.....	ص ۱۳۷
گفتار اول: مسئولیت کیفری دولت در حقوق موضوعه.....	ص ۱۳۹
گفتار دوم: بررسی فقهی مسئولیت کیفری دولت.....	ص ۱۴۶
-بررسی مبانی مسئولیت کیفری دولت.....	ص ۱۴۷
أ. ادله خاصه.....	ص ۱۴۷
-قرآن.....	ص ۱۴۷
-سنت.....	ص ۱۵۴
ب. ادله و قواعد عامه.....	ص ۱۵۶
قاعده لاضرر.....	ص ۱۵۶
-معنای ضرر و ضرار.....	ص ۱۵۶
-تطبيق قاعده با موضوع.....	ص ۱۵۹
قاعده «التعزیر لکل عملٍ محرّم».....	ص ۱۶۰
فصل سوم: مجازات دولت و مراجع رسیدگی.....	ص ۱۶۳
مبحث اول: مجازات.....	ص ۱۶۴
گفتار اول: مفهوم شناسی مجازات.....	ص ۱۶۵
گفتار دوم: ضرورت و اهداف مجازات.....	ص ۱۶۶
گفتار سوم: اصول حاکم بر مجازات.....	ص ۱۷۱
أ. اصل قانونی بودن.....	ص ۱۷۱

- ب. اصل تساوی همگان در مجازات.....ص ۱۷۲
- ج. اصل شخصی بودن مجازات.....ص ۱۷۲
- د. اصل حتمیت مجازات.....ص ۱۷۳
- ه. تناسب جرم و مجازات.....ص ۱۷۳
- گفتار چهارم: اقسام مجازات.....ص ۱۷۵
- أ- مجازات اصلی.....ص ۱۷۵
- ب- مجازات تکمیلی.....ص ۱۷۵
- ج- مجازات تبعی.....ص ۱۷۶
- د- مجازات تمیمی.....ص ۱۷۶
- أ- مجازات‌های بدنی.....ص ۱۷۸
- ب- مجازات‌های سالب آزادی.....ص ۱۷۸
- ج- مجازات‌های محدود کننده آزادی.....ص ۱۷۹
- د- مجازات‌های سالب حق.....ص ۱۷۹
- ه- مجازات‌های مالی.....ص ۱۸۰
- گفتار پنجم: بررسی امکان اعمال مجازات بر دولت.....ص ۱۸۱
- مجازات‌های جرایم داخلی دولت.....ص ۱۸۱
- أ- بررسی مجازات‌های سالب حیات یا بدنی.....ص ۱۸۳
- ب- بررسی مجازات‌های سالب و محدود کننده آزادی.....ص ۱۸۵
- ج- بررسی مجازات‌های مالی.....ص ۱۸۶
- د- بررسی مجازات‌های سالب حقوق.....ص ۱۸۹
- ه- بررسی مجازات‌های محدود کننده حقوق.....ص ۱۹۰
- مجازات‌های جرایم بین‌المللی دولت.....ص ۱۹۲
- أ- مجازات تحریم.....ص ۱۹۳
- ب- حمله نظامی.....ص ۱۹۶
- ج- خلع سلاح.....ص ۱۹۶
- گفتار ششم: ادله فقهی مجازات در اسلام.....ص ۱۹۷

- روایات.....ص ۲۰۰
- بررسی فقهی مجازات‌های تعزیری.....ص ۲۰۰
- مفهوم شناسی تعزیر.....ص ۲۰۱
- لغت شناسی.....ص ۲۰۱
- اصطلاح شناسی.....ص ۲۰۲
- دایرة تعزیر.....ص ۲۰۴
- مبحث دوم: مراجع رسیدگی.....ص ۲۱۲
- گفتار اول: مراجع داخلی صالح در رسیدگی به جرایم دولتی.....ص ۲۱۲
- ۱-دیوان عدالت اداری.....ص ۲۱۳
- ۲-سازمان بازرسی کل کشور.....ص ۲۱۵
- ۳-مجلس شورای اسلامی.....ص ۲۱۷
- گفتار دوم: مراجع بین‌المللی صالح در رسیدگی به جرایم دولتی.....ص ۲۲۱
- ۱-دیوان دائمی بین‌المللی دادگستری.....ص ۲۲۱
- ۲- دیوان بین‌المللی کیفری.....ص ۲۲۲
- ۳- دیوان بین‌المللی دادگستری.....ص ۲۲۴
- نتیجه‌گیری.....ص ۲۲۶
- کتاب‌نامه.....ص ۲۳۲
- چکیده انگلیسی و کلید واژگان انگلیسی.....ص ۲۴۵
- صفحه عنوان (انگلیسی).....ص ۲۴۶

پیش‌گفتار:

همراه با پیشرفت، توسعه و تکامل اجتماع بشری و پیچیدگی روابط اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در ابعاد گوناگون، افعال مجرمانه، به‌خصوص جرایم علیه اموال و اشخاص نیز رو به افزایش و پیچیدگی نهاده و هر روزه جرایمی از قبیل تجاوز به حریم خصوصی، محدود کردن آزادی‌های افراد، خیانت در امانت، کلاهبرداری، جعل و تولید کالاهای مضر یا ممنوع و یا خطرناک شرکت‌های تجاری و تولیدی، شکل جدیدتری به خود گرفته است. از طرف دیگر، امروزه تشکّل‌های گروهی در قالب انجمن‌ها و جمعیت‌های علمی، هنری، ادبی و احزاب سیاسی رو به فزونی است.

این پدیده خود، موجب پیدایش و ظهور جرایم جدیدی در عرصه فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی شده است و در کنار بزه‌کاری سنتی، بزه‌کاری جدیدی مبتنی بر منافع و تشکیلات جمعی و گروهی به وسیله اشخاص حقوقی صورت می‌گیرد.

از آنجایی که این پدیده نسبتاً جدید، یعنی شخص حقوقی مطابق قوانین موضوعه، از حقوق و تکالیفی شبیه به افراد انسانی و اشخاص حقیقی برخوردار است، در حقوق عرفی، این ایده شکل گرفت که به موازات مقررات حقوق خصوصی و مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی، سیاست کیفری و دفاع اجتماعی در مقابل کنش‌های شدیداً مخالف نظم اجتماعی آنها، وجود داشته باشد، اما در اعمال این سیاست همواره تردید بوده است، چه آنکه، تحمیل مجازات کیفری منوط به احراز مسئولیت کیفری است. مسئولیت کیفری نیز خود مبتنی بر پایه‌ها و مبانی خاص حقوق جزا می‌باشد، حال آنکه در مسئول شناختن این اشخاص، به دلیل اشکالات وارد بر پذیرش مسئولیت کیفری این اشخاص، از قبیل عدم امکان تحمیل برخی مجازات‌ها بر آنها، عدم نیل به اهداف مجازات و نقض اصل شخصی بودن مجازات‌ها، تردید و چالش‌های علمی وجود دارد که به نظر می‌رسد، مهم‌ترین و اساسی‌ترین عامل تردید، در این زمینه، موضوع عدم امکان اسناد تقصیر به اشخاص حقوقی است.

به عبارت دیگر چون عنصر روانی، یکی از ارکان تشکیل دهنده جرایم است، همواره این مسئله مطرح بوده که آیا اشخاص حقوقی، دارای اراده و تقصیر جزایی مستقل از اعضای حقیقی خود هستند (تا به سبب آن بتوان ارتکاب جرم را به آنها نسبت داد) یا خیر؟ آیا با توجه به اینکه اشخاص حقوقی دارای ذهن و قوه عاقله‌ای همانند اشخاص حقیقی نیستند، می‌توان در احراز

تقصیر این اشخاص از همان معیارهای سنتی احراز تقصیر و مسئولیت در برخورد با اشخاص حقیقی استفاده نمود؟ و اساساً آیا ضرورتی دارد در رابطه با این اشخاص نیز با همان معیارها برخورد کرد؟ و اگر نه، کدامین معیار و روش برخورد را باید جایگزین کرد، تا حقوق کیفری در مقابل این پدیده حقوقی و اجتماعی به کلی خلع سلاح نشود و به مصالح جامعه لطمه وارد نیاید؟

از سوی دیگر باید توجه داشت که به لحاظ نقش عمده‌ای که امروزه شخصیت‌های حقوقی در قلمروهای مختلف اقتصادی، تجاری، بازرگانی، تولیدی و صنعتی دارند، بررسی این مسئله، موضوعی محلی و مربوط به یک جامعه معین نیست. امروزه در همه کشورها، در گوشه و کنار جهان، این مسئله بصورت جدی مطرح است، زیرا از یک سو مؤسسات تولیدی همانند کارخانه‌ها، در حریم شهرها به نحوی موجب آلودگی محیط زیست می‌شوند، یا بر اثر عدم رعایت مقررات یا نقض اصول ایمنی کار، در کارخانه‌ها و کارگاه‌های صنعتی و ساختمانی و غیره جان هزاران کارگر را در معرض تهدید قرار می‌دهند، همچنان که شرکت‌های بازرگانی نیز در عرصه اقتصادی و در انجام مبادلات اقتصادی، با سوء استفاده از موقعیت شخص حقوقی، به طرق گوناگون از طریق کلاهبرداری، خیانت در امانت و ورشکستگی به تقلب و تقصیر، نقض مقررات مالیاتی و مقررات رقابت، اموال و وجوه مردم را به تاراج می‌برند، یا منافع طلبکاران و سهامداران را در معرض تضییع قرار می‌دهند، در کسب درآمدهای عمومی و مالیاتی دولت و رقابت سالم خلل ایجاد می‌کنند.

از سوی دیگر دولت و مؤسسات عمومی و نهادهای وابسته به آنها و انجمن‌ها و احزاب و تشکل‌های سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، هر یک به نوبه خود، با حقوق و آزادی مردم و اموال و اعراض آنان در برخورد و تصادم هستند.

اما به نظر می‌رسد در این میان به چالش کشیدن مسئولیت کیفری شخصیت حقوقی دولت، به عنوان قوه مجریه، در عرصه حقوق داخلی و بین‌المللی بیشتر از بقیه موارد حائز اهمیت باشد. چراکه به دلیل علاقه وافر که دولت‌ها به حاکمیت خود دارند، هیچ‌گاه نمی‌خواهند به آن خدشه‌ای وارد گردد. با این حال، ناچار از پذیرش برخی قواعد هستند و نقض آنها را نیز نمی‌توانند از سوی کسی تحمل نمایند و حتی به مجازات متخلفان از این قواعد نیز می‌پردازند، اما به سختی حاضر می‌شوند این اصل را بپذیرند که اگر در آینده نیز خود دولت، مبادرت به

ارتکاب چنین تخلفی کند با واکنش مشابهی مواجه خواهد گردید. از طرفی با قدرتمندتر شدن دولت‌ها که نتیجه گسترش نهادهای حاکم و دخالت بیشتر آنها در زندگی مردم است، نیاز به تحدید و تعدیل این قدرت مطلقه بیشتر احساس می‌شود. عدالت قضایی اقتضا می‌کند که جرایم دولت‌ها همسان جرایم افراد حقیقی مورد رسیدگی قرار گیرد. بسیاری اوقات، دولت با توجه به برخورداری از قدرت، می‌تواند اعمال غیر قانونی خود را پنهان کند یا آن را قانونی جلوه دهد. طبیعی است، در چنین مواردی که طرف مورد ظلم، مردم عادی هستند، دولت می‌تواند نظر خود را به کرسی بنشانند. این نوشته نیز برآن است تا با یک بررسی فقهی-حقوقی، به بازشناسی جرایم دولت پرداخته و مسئولیت کیفری و امکان مجازات وی را به بحث گذارد.

مقدمه:

طرح مسئله و تبیین موضوع:

واژه دولت دارای دو کاربرد عام و خاص است و مراد ما اینجا همان معنای خاص دولت یعنی قوه مجریه است. در ارتباط با مسئولیت حقوقی اشخاص حقوقی و بخصوص دولت مطالب فراوانی بیان شده و شک و شبهه‌ای در آن وجود ندارد. اما به دلیل علاقه وافر که دولت‌ها به حاکمیت خود دارند، هیچ‌گاه نمی‌خواهند به آن خدشه‌ای وارد گردد. با این حال، ناچار از پذیرش برخی قواعد هستند و نقض آنها را نیز نمی‌توانند از سوی کسی تحمّل نمایند و حتی به مجازات متخلفان از این قواعد نیز می‌پردازند، اما به سختی حاضر می‌شوند این اصل را بپذیرند که اگر در آینده نیز خود دولت، مبادرت به ارتکاب چنین تخلفی کند با واکنش مشابهی مواجه خواهد گردید. این نوشته بر آن است تا از نظرگاه فقها و کتب فقهی و همچنین دیدگاه حقوق‌دانان و کتب حقوق جزا، به تحلیل و بررسی امکان ارتکاب جرم از سوی دولت به عنوان یک شخص حقوقی از منظر حقوق داخلی و بین‌الملل پرداخته و تبیین نماید که مسئولیت کیفری ناشی از آن، آیا گریبانگیر خود دولت به عنوان یک نهاد حقوقی می‌گردد و اگر چنین است این مجازات چگونه و نسبت به چه افرادی و نهادهایی اعمال می‌گردد، یا اینکه این اشخاص حقیقی منتسب به دولت هستند که باید جوابگوی تخلفات یا جرایم ناشی از افعال خود باشند و یا اینکه این مسئولیت شامل هر دو می‌شود و هر کدام جداگانه باید پاسخگو باشند.

پیشینه پژوهش:

أ) کتاب‌ها:

۱- **شخصیت حقوقی**، محمدجواد صفار، از کتاب‌های مرجع در زمینه شناخت اشخاص حقوقی حقوق خصوصی و عمومی می‌باشد.

۲- **مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در حقوق فرانسه**، رضا فرج‌اللهی، در رابطه با جرایم، مسئولیت کیفری و مجازات اشخاص حقوقی حقوق خصوصی در حقوق فرانسه می‌باشد.

۳- **درآمدی بر حقوق کیفری بین‌المللی: در پرتو اساس‌نامه دیوان کیفری بین‌المللی**، علیرضا دیهیم. در رابطه با جرایم بین‌المللی دولت‌ها مورد استفاده قرار گرفت.
ب) پایان‌نامه‌ها:

۱- **بررسی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در حقوق ایران با نگرشی به حقوق انگلیس و فرانسه**، روح‌الله هاشمی، در سال ۱۳۸۴ و در دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران دفاع شده است.

۲- **مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی**، محمدحسن حسنی، در سال ۱۳۷۴ در دانشگاه شهید بهشتی دفاع شده است.

۳- **بررسی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قوانین و مقررات جمهوری اسلامی ایران**، جمال اکبری، در سال ۱۳۷۴ در دانشگاه تربیت مدرس دفاع شده است.

۴- **بررسی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در حقوق ایران**، اصغر کریمی، در سال ۱۳۸۹ در دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران دفاع شده است.

۵- **بررسی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در حقوق جزای ایران و انگلیس**، سالومه صالحی تبریزی، در سال ۱۳۸۲ در دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران دفاع شده است.

- ۶- **مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در ایران و اسناد بین المللی**، مجید خوش - صحبت، در سال ۱۳۸۸ در دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران دفاع شده است.
- ۷- **مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در کنوانسیون‌های بین المللی**، ابراهیم قربانی، در سال ۱۳۸۹ در دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران دفاع شده است.
- ج) مقالات:

- ۱- **مسئولیت جزایی دولت‌ها**، عبدالقیوم محمودی کیسوی، در مورد مسئولیت جزایی دولت‌ها در ارتباط با جرایم بین‌المللی آنها.
- ۲- **چالش‌های مسئولیت کیفری دولت از منظر کمیسیون حقوق بین الملل**، محسن عبداللهی، در مورد مسئولیت جزایی دولت‌ها در ارتباط با جرایم بین‌المللی آنها.
- ۳- **بختی در مسئولیت کیفری دولت**، محمدرضا باقرزاده، در مورد مسئولیت جزایی دولت‌ها در ارتباط با جرایم بین‌المللی آنها.
- ۴- **امکان ارتکاب جرم از سوی دولت و مسئولیت کیفری او**، مارینا اسپیندی، ترجمه: دکتر سیدعلی هنجنی. پیرامون جرایم بین‌المللی دولت‌ها.
- ۵- **بزه‌دیدة‌شناسی جرایم دولت**، دیوید کوزلاریچ، ریک ماتئو، ویلیام جیمز، ترجمه مجید قورچی بیگی، در این مقاله اقسام جرایم دولت بررسی شده و سپس به بررسی وضعیت آسیب دیدگان از این جرایم و حقوق آنها پرداخته است.

پرسش‌های اساسی پژوهش:

- آیا امکان ارتکاب جرم از سوی دولت (قوة مجریه) وجود دارد؟
- امکان ارتکاب چه نوع جرایمی از سوی دولت وجود دارد؟
- کیفیت ارتکاب جرایم از سوی شخص حقوقی دولت چگونه است؟

- با توجه به اصل خصوصی بودن مجازات‌ها در حقوق جزا، آیا می‌توان مسئولیت کیفری ناشی از ارتکاب جرم را متوجه خود نهاد دولت به عنوان یک شخص حقوقی دانست یا این اجزاء حقیقی دولت هستند که باید مجازات شوند؟

- در صورت قبول مسئولیت کیفری دولت، چه نوع مجازات‌هایی در مورد آن قابل اعمال است؟

- مرجع یا مراجع رسیدگی کننده به جرایم دولت کدامند؟

نظریه‌های موجود:

- امکان ارتکاب جرم از ناحیه دولت وجود دارد، منتها این نظریه بیشتر از منظر حقوق بین الملل مطرح است، ولی از منظر حقوق داخلی، فرضیه‌ای موجود نیست.

- جرایمی که امکان ارتکاب آن از ناحیه دولت‌ها وجود دارد، به ۳ قسم جرایم علیه نفوس، جرایم علیه اموال و جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی، تقسیم می‌شوند. همچنین امکان ارتکاب هر کدام از این اقسام در عرصه داخلی و بین‌المللی وجود دارد.

- اعمال ارتكابی به وسیله ارگان‌ها یا نمایندگان شخص حقوقی که به حساب و به نام شخص حقوقی واقع شده باشد در صورتی که جرم تلقی شوند، شخص حقوقی پاسخگوی آنها از نظر کیفری خواهد بود. البته برخی وجود چنین مسئولیتی را برای شخص حقوقی «دولت» تخیلی بیش نمی‌دانند و برخی با تمسک به اصل عدالت قضایی، دولت را نیز مسئول جرایم ارتكابی خود می‌دانند.

- در صورت ارتكاب جرم از سوی شخص حقوقی دولت، مسئولیت آن دامنگیر کارکنان و اشخاص متخلف می‌شود نه خود شخص حقوقی دولت.

- با توجه به وجود ارادهٔ جمعی در شخص حقوقی دولت، عناصر متشکلهٔ جرم در آنها نیز وجود دارد، بنابراین در صورت وجود نمایندگی، مسئولیت جرایم ارتكابی متوجه خود دولت می‌شود.

- حقوق‌دانان، مجازات‌هایی از قبیل سالب حیات مثل انحلال و سالب حقوق مثل ممنوعیت از تصدی به برخی فعالیت‌های خاص و جریمهٔ مالی را قابل اعمال در مورد اشخاص حقوقی می‌دانند. فقها نیز مجازات‌های تعزیری متناسب با شخص حقوقی را قابل اعمال می‌دانند، زیرا مجازات‌هایی از قبیل قصاص و حدود، تناسبی با این شخص حقوقی ندارد. اما در مورد مجازات جرایم درون سرزمینی شخص حقوقی دولت، در هیچ‌کدام از کتب حقوقی و فقهی نظری ارائه نشده است.

- در عرصهٔ جرایم بین‌المللی دولت‌ها، مجازات‌هایی همچون تحریم و حملهٔ نظامی و خلع سلاح و ... در نظر گرفته شده است.

- در مورد جرایم داخلی دولت‌ها، از نظر قانون اساسی و قوانین مدوئهٔ دیگر، مراجعی مثل دیوان عدالت اداری، سازمان بازرسی کل کشور و مجلس شورای اسلامی صالح شناخته شده‌اند و در عرصهٔ جرایم بین‌المللی، تنها دیوان بین‌المللی دادگستری به عنوان مرجع صالح برای رسیدگی به جرایم دولت‌ها شناخته شده است.

ضرورت پژوهش:

در زمینهٔ مسئولیت حقوقی دولت‌ها چه در عرصهٔ داخلی و چه در عرصهٔ بین‌المللی، مطالب فراوانی نوشته شده و این موضوع از مسایل تقریباً حل شدهٔ در بین حقوق‌دانان و فقها می‌باشد. در زمینهٔ مسئولیت کیفری دولت‌ها، علیرغم اینکه در عرصهٔ جرایم بین‌المللی دولت‌ها و مجازات آنها، مقالات چندی نوشته شده، اما در ارتباط با جرایم داخلی و مجازات آن، تا جایی که اینجانب بررسی کردم، تقریباً مطلبی نمی‌توان یافت. از طرفی با قدرتمندتر شدن دولت‌ها که نتیجهٔ گسترش نهادهای حاکم و دخالت بیشتر آنها در

زندگی مردم است، نیاز به تحدید و تعدیل این قدرت مطلقه بیشتر احساس می شود. عدالت قضایی اقتضای می کند که جرایم دولت‌ها همسان جرایم افراد حقیقی مورد رسیدگی قرار گیرد. بسیاری اوقات، دولت با توجه به برخورداری از قدرت، می تواند اعمال غیر قانونی خود را پنهان کند یا آن را قانونی جلوه دهد. طبیعی است که در چنین مواردی که طرف مورد ظلم که مردم عادی هستند، دولت می تواند نظر خود را به کرسی بنشاند.

روش پژوهش:

در تألیف پژوهش پیش رو، از روش توصیفی - تحلیلی استفاده شده است. مطالب آن نیز به صورت کتابخانه‌ای گردآوری شده است. استفاده از نرم-افزارهای سودمند در این زمینه، در بالا بردن کیفیت و سرعت در تدوین مطالب، نقش عمده‌ای را ایفا کرده است. نرم‌افزارهایی مثل نرم‌افزار «جامع فقه اهل بیت (ع) ۲»، «نرم‌افزار «اصول الفقه»، «نرم‌افزار «جامع الأحادیث (نور ۲/۵)»، «نرم‌افزار «جامع تفاسیر ۲» و نرم‌افزار جستجوی اینترنتی کتابخانه‌ای «سیمرغ» جهت یافتن اسامی نویسندگان و نام دقیق کتاب‌ها که بر اساس مستند مشاهیر تنظیم شده است. همچنین از برخی سایت‌های مرجع جهت دسترسی به متون قانونی داخلی و بین‌المللی استفاده شده است.

ساختار پژوهش:

این پژوهش دارای سه فصل کلی می‌باشد که به شرح زیر است:
فصل اول) مفاهیم و کلیات: این فصل دارای پنج مبحث است: مبحث اول) شخصیت حقوقی، مبحث دوم) دولت، مبحث سوم) جرم، مبحث چهارم) مسئولیت کیفری، مبحث پنجم) اشخاص حقوقی و جرایم آنها.

فصل دوم) جرایم دولت و مسئولیت کیفری آن: این فصل دارای سه مبحث است: مبحث اول) شناخت دولت، مبحث دوم) جرایم دولت، مبحث سوم) مسئولیت جزایی دولت.

فصل سوم) مجازات دولت و مراجع رسیدگی: این فصل دارای دو مبحث است: مبحث اول) مجازات، مبحث دوم) مراجع رسیدگی.

در بخش پایانی از این نوشتار نیز، به نتیجه گیری نهایی از مجموع مباحث سه فصل این پژوهش پرداخته شده است.

در فصل بندی این پژوهش، در فصل اول به بیان کلیات و تعاریف مورد نیاز پرداخته شده است. در فصل دوم که در سه مبحث به نگارش درآمده است، در مبحث اول ابتدا، وظایف و اختیارات دولت، مورد بررسی قرار گرفته شده و در مبحث دوم اقسام جرایم داخلی و بین المللی که امکان انتساب آن به دولت وجود دارد، بررسی شده است. در مبحث سوم، مسئولیت کیفری دولت در رابطه با جرایم داخلی و بین المللی آن از منظر حقوق دانان و فقها به بحث کشیده شده و نظریات مختلفی که در این باره وجود دارد ارائه شده است. در فصل سوم نیز که در دو مبحث، موضوع بندی شده است، در مبحث اول، ضرورت مجازات، اهداف مجازات، اصول حاکم بر مجازات و اقسام مجازات هایی که قابل اعمال در مورد دولت است، به بحث گذاشته شده است و در پایان این مبحث به بررسی فقهی مجازات دولت پرداخته شده است. مبحث دوم از فصل سوم نیز به معرفی مراجع داخلی و بین المللی صالح در رسیدگی به جرایم دولت و حدود و میزان صلاحیت آنها پرداخته است.

محدودیت های پژوهش:

چنان که پیش از این نیز بیان شد، در ارتباط با مسئولیت حقوقی دولت ها پژوهش های فراوانی نگاشته و تألیف شده است، اما در زمینه جرایم دولت ها

و بالأخص جرایم درون سرزمینی آنها، مطالب بسیار کمتر است. اغلب پژوهش‌هایی نیز که در این زمینه صورت گرفته، یا به جرایم اشخاص حقوقی حقوق خصوصی پرداخته، یا به جرایم بین‌المللی دولت‌ها و در موضوع جرایم قوه مجریه در عرصه حقوق داخلی، آنچنان که من در منابع مختلف کتابخانه‌ای و اینترنتی جستجو کردم، هیچ مطلب و پژوهشی، حداقل در داخل کشور وجود ندارد و این فقدان، سبب سخت‌تر شدن کار من در این پژوهش شد.